

Алла Борканюк

ОСОБИСТІТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОЗИТИВНОГО ЖИТТЄВОГО ТВОРЕННЯ: ПРОБЛЕМИ І ПАРАДОКСИ

У статті осмислюється та вивчається феномен людської особистості. Розглядаються унікальні прояви особистості, а також риси, які дозволяють характеризувати особистість як явище позитивно-стверджувальне.

Ключові слова: особистість, субстанційний підхід, універсальність, унікальність, самовладність, амбівалентність.

Borkanuk A. Personality as a source of positive vital creation: problems and paradoxes

This article is devoted to the study and comprehension of personality phenomenon. It analyses the manifestation of the personality and the features that enable to characterize personality as a positively confirmative phenomenon.

Key words: personality, substantive approach, universality, uniqueness, self-possession, ambivalence.

Борканюк А. Личность как источник позитивного жизненного творения: проблемы и парадоксы

В статье осмысливается и изучается феномен человеческой личности. Рассматриваются уникальные проявления личности, а также черты, которые позволяют характеризовать личность как явление позитивно утверждающее.

Ключевые слова: личность, субстанционный подход, универсальность, уникальность, самовластность, амбивалентность.

Чим більшим за обсягом та насиченішим за змістом стає історичний досвід людства, а також досвід людського самоосмислення, тим очевиднішою стає феноменальність людської особистості в світі, де панують незбагненні просторові масштаби, де спалахують та згасають зірки, зіштовхуються галактики, витрачаються шалені енергії, в непримітному на тлі цих масштабів єстві утворюються деяка сила чи здатність, що протистоїть всім цим явищам, маючи характер самовладності та самовизначення. Погодимось: це гідне дивування.

У ХХ ст., цілком у дусі некласичної філософії, утворився цілий спектр наук, спрямованих на осмислення та вивчення феномену

людської особистості; це, наприклад, відомий напрям філософії під назвою персоналізм, різноманітні теорії особистості в психології (наприклад, психологія особистого самовдосконалення, когнітивна психологія особистості), соціологія особистості, напрями, що виникли на межі певних наук (епістемологія особистості, культурологія особистості та ін.). Врешті це не могло не привести до запровадження якоїсь інтегральної науки, і ми вже спостерігаємо появу праць – щоправда, поки що психологічного спрямування, – під назвою персонологія. Звідси можна дійти висновку, що в галузі дослідження людської особистості спостерігається водночас відцентрові та доцентрові тенденції: подальше розгалуження напрямів і певний їх синкретизм. Нові напрями з'являються переважно на межі різних наук, тобто як міждисциплінарні дослідження, а в синкретичних підходах можна спостерігати кілька тенденцій:

– переведення проблеми коренів людської особистості у сферу математизованого природознавства: мається на увазі проведення аналогій між проявами особистості та надскладними біокомп'ютерами, пошуки засад особистості в припущенні існування так званих “торсионних полів” Всесвіту, у властивостях певних елементарних частинок; в генетиці, біотехнологіях та ін.;

– подавати корені людської особистості в аспекті трансперсональності, тобто виходу за межі людської індивідуальності, наприклад, у колективному несвідомому, в єдиному інформаційному полі Всесвіту, в особливій духовній енергії світу, трансперсональний підхід сповідується в різних вченнях, що спираються на досліді із психотропними засобами та ін.;

– запровадити субстанційний підхід, згідно з яким особистість постає проявами деякого найпершого кореня буття взагалі (або цей найперший корінь буття має персонологічну природу); йдеться, наприклад, про вчення Гегеля, Бердяєва, Муньє, про певні думки в філософії російського релігійного ренесансу, про певні тенденції у вченнях релігійного екзистенціалізму, про певного типу модернізації давньосхідних вчень.

В усіх цих підходах в різних проявах окреслюється феноменальність людської особистості, її певні провідні риси, серед яких три риси постають особливо інтригуючими:

– вже згадана самовладність – у світі немає такої сили, яка б могла заглушити, переломити або відмінити власні внутрішні імпульси особистості; врешті, можна знищити людину, але не здолати її особистісних спрямувань;

– універсальність, окреслена в кількох сенсах:

а) в сенсі можливості опанувати будь-чим, асимілювати будь-який зміст;

б) в сенсі можливостей прийняття особистістю будь-чого, виробленого будь-ким із людей; в дусі такої універсальності звучить теза "ніщо людське не є мені чужим" (а Т. Ман писав навіть про те, що коли він розмірковує, то йому здається, що немає такого злочину, якого він не міг би вчинити);

в) нарешті, в сенсі онтологічному – людська особистість відбувається в найрізноманітніших культурах, епохах, на основі найрізноманітнішого антропологічного типу,

– самозасвідчення – як відомо, не існує ніяких приладів, які би зафіксували наявність та якісний стан людської особистості; вона асоціює сама себе, так би мотиви, – внутрішнім сприйняттям (або саморефлексією). Ці три риси дозволяють нам розглядати особистість як дещо таке, що виходить далеко за межі не лише індивідуального людського буття, а й будь-якого відомого нам фізичного буття. Ясно також, що окреслені риси особистості подають її як явище духовне, бо лише духові притаманні ті характеристики, які постають сутнісними характеристиками особистості. Внутрішня гомогенність, саморефлексія, самоідентичність в усіх проявах та можливість сягати будь-яких меж, – все це є традиційними характеристиками духовного. І саме ці три риси дозволяють характеризувати особистість як явище позитивно-стверджувальне: йдеться про те, що початкові якості особистості постають самонаданими та у характеристиках встановлення, ствердження, узаasadнення.

Внутрішня гомогенність особистості, її своєрідна якісна неподільність, її інтенція на самоздійснення, – все це постає проявами її саме позитивно-стверджувальної сутності. На нашу думку, вже звідси стає очевидним те, що саме якості особистості роблять людину унікальним еством із усіма подальшими її якостями, але якщо від людини відняти її здатність бути особистістю, ми розлучимося із людиною та будемо мати справу лише із живим біологічним еством. Бо ж навіть така людська властивість, як здатність входити у відношення до будь-якого виду суцього, неможлива поза зверненням до особистісного начала. Те ж саме можна сказати і відносно трансцендування, унікальності людини, її біологічності неспеціалізованості, – все це так чи інакше відправляє нас до явища особистості.

Коли ми розглядаємо унікальні прояви особистості, то дві проблеми, на наш погляд, постають найбільш болючими. По-перше, чому

особистість, будучи за своєю сутністю якістю позитивно-стверджувальною, може спрямовуватись на руйнування, знищення, деструкцію? І по-друге, яким чином характеристики особистості пов'язані із людиною як живим, обмеженим у просторі, часі й можливостях еством, що має фізичні, хімічні, біологічні та інші характеристики, здатне бажати, страждати, діяти сліпо та бездушно?

Обидва ці питання мають спільну основу, оскільки осмислити те, яким чином духовна, універсальна та самостверджувальна сутність може входити у обмежені дії та заперечення, можна лише на основі того факту, що особистість реально виявляється й діє лише в живій людині. Із єдності персонологічного та матеріально-фізичного утворюється дуже своєрідний, складний та, можна сказати, дуже небезпечний симбіоз. Адже йдеться про поєднання активно дійового начала, що перебуває в режимі універсальності, самосвідомості, та начала стихійного, природно запрограмованого та завжди часткового, обмеженого (згадаймо відомий вислів Анаксимандра). Людина як особистість може єднатися та навіть ототожнюватись із будь-чим, все приймати та в усе проникати, але як реальне ество із певними, цілком конкретними масштабами та можливостями, людина обмежена, кінцева у своїх діях та проявах. Ми звикли до такої метафори: людина, яка опанувала ядерними енергіями, вийшла у космос, оперує генними технологіями, схожа на дитину, якій дали сірники, але не завжди задаємо собі звіт у тому, що це є взагалі сутнісною характеристикою людини. Її особистісне начало нагадує дещо надзвичайно могутнє та безмежне, але це начало вклали у обмежене, в чомусь-сліпе та стихійне ество.

У цьому пункті ми хотіли б зробити кілька полемічних зауважень відносно концепції “гомоінтентного (людиноспрямованого) суспільства”, що її розвиває відомий український філософ М. В. Верніков. Людина, взята в єдності її біофізичних та особистісних характеристик, постає явищем досить суперечливим. Ми звикли казати про творчі начала та прагнення людини, про те, що їй відкрите буття, що на горизонті її натхнень знаходяться “Істина”, “Добро” та “Краса”, а також “Любов”, “Милосердя”, “Віра”, “Надія” та ін. Проте там знаходиться й багато чого іншого, зовсім інакшого за характером та якістю: інертність, небуття (деструкція, знищення, руйнування), брехня, блуда, злоба, заздрість, ненависть, апатія, ворожість та ін. В нашому розпорядженні є унікальний досвід спроби запроваджувати в життя те, що можна назвати історичним типом гомоінтентності; я маю на увазі епоху Відродження із її надзвичайним піднесенням людини, виведенням її на перший план як у космічному вимірі, так і в соціальному. За сво-

їми, так би мовити, природними (не в сенсі недоторканої природи, а в сенсі буттєвої основи) якостями людина є принципово амбівалентною: в ній так само природно проявляються як і добродетельність, так і злоствитість. Ситуація людини досить виразно була окреслена відомою епікурейською концепцією “відхилення”, проведеною філософом як у його антропології, так і в онтології. За Епікуром, в самих засадах світу закладена довільність, і це проявляється в тому, що атом, який повинен був би рухатись прямою траєкторією, відхиляється від неї. Так само й людина має можливість та реалізує цю можливість в дійсності – можливість ухилитися від будь-чого, наданого їй зовнішніми обставинами. А Лао Цзи ніби доповнив ці судження сентенцією відносно того, що як тільки у світі з’являється правильне, виникає неправильне, як тільки з’являється прекрасне, виникає і потворне. Йдеться, звичайно, про правильне та прекрасне в людському космосі. Тому позиція гомоінтентності, якщо вона прагне подавати людину лише з її кращих сторін, є явно однобічною та навіть у чомусь небезпечною.

До певної міри традиційним постає тлумачення негативних проявів людини через її причетність до матеріального. У зв’язку з цим матерію часто подають як темне та зле начало. Протест проти такого бачення стану справ можна знайти вже в Августина Гіппонійського, який вважав, що створене Богом не може носити виключно негативних характеристик. Підтримував таке розуміння матерії й Іоганн Скот Ериугена. Августин, а також і деякі інші середньовічні філософи, вважав, що активним началом в людині є душа (“людина є душа, що користується тілом”), тому й провина гріха лежить не на тілі, а на душі, точніше – на душі, коли вона змінює своє природне (за основою) спрямування до духу, світла, вічного та ін., на спрямування до тілесного, темного, кінцевого. Якщо ми відштовхнемося від цих міркувань знаменитого патриста, то повинні будемо визнати: оскільки особистісне начало в людині є позитивно-стверджувальним, то негативність, заперечення, обмеження, обрізання входить у це начало тоді, коли воно ототожнюється (ототожнює себе) із матеріально-тілесним, кінцевим, інертним. Йдеться саме про ототожнення, а не про тотожність, бо в ранньому дитячому віці не існує сепарації душевно-духовного від тілесно-організмичного, а тому діти в цей час є безневинними.

Можна сказати, що саме суперечність, вибухонебезпечно поєднання духовно-особистісного із тілесно-організмичним і постає тим чинником, який приводить до проникнення негативного в позитивно-стверджувальну сутність особистості. Щоправда, для такого проникнення існують передумови в самому особистісному: оскільки воно є

саморефлексивним, воно припускає внутрішню відмінність, а будь-яка внутрішня відмінність є межа, границя, тому й певне заперечення. Проте це є межа в тотожному, тобто вона як покладається, так і знімається. Коли ж межа виявляється такою, що її просто так, актом рефлексії зняти не можна, тоді з'являється прагнення усунути її. Тобто, наприклад, перебороти чи примусити якусь річ або людину до чогось, або й знищити їх. Цілком безглуздим з позиції духовного універсуму постає бажання вбити якусь людину заради якоїсь кінцевої, а тому непевної, скороминущої та дочасної мети, але люди це роблять тому, що сила негативного в сфері матеріально-тілесного здається їм необхідною та в чомусь нездоланною. В цьому й полягає трагедія особистості: вона спрямовує свій запал, свою природну енергію на заперечення, руйнування в сфері матеріального, а проте навіть заблудні душі в часи внутрішнього одкровення вловлюють, що такого роду дії не тільки нічого не вирішують у людських долях за суттю, але, головне, суперечать сутності людини як особистості.

Звідси ніби нав'язується висновок про те, що люди повинні замислюватись над своїм єством, над своїм буттям, над тим, що відбувається в їх житті та в їх рефлексіях. Але такий висновок, був би, по-перше, надто тривіальним (хоча й виправданим традицією), а, по-друге, цілком утопічним. У ситуаціях, коли явно немає сенсу протистояти якимось потужним тенденціям життя, французи кажуть: “Лосе фер!” – “Дай відбутися!” (дослівно – “Лиши відбутися!”). Проте це гасло не для філософів та філософії. Справа останніх – діяти в напрямі пробудження особистості, прояснення її сутності, стимулювати її саморефлексії. Бо у світі духовно-особистісного, як вже зазначалось, не діють матеріальні причинно-наслідкові зв'язки, тут потрібна стимуляція зсередини. Особистісне начало відгукується тільки на заклик, “про-кламацію” (лат. – “через взивання”). Якщо енергія духовного пробудження, заклику чомусь згасне, то згасне й саме духовно-особистісне. Ось чомусь людям так потрібні якісь приклади впертого тримання за духовне навіть тоді, коли видається неможливим чи безглуздим. Прикладом тут може бути діяльність Карла Барта в зруйнованому Берліні, або поведінка деяких людей у концтаборах, у блокадному Ленінграді, та ін. Саме на духовно-особистісне начало поширюється теза про розширення своєї території шляхом самопородження (це яскраво проявляється в особливостях сучасних інформаційних процесів); в дусі цієї тези звучать на перший погляд дивні твердження М. Мамардашвілі на зразок: “свідомість – це завжди є можливість більшої свідомості”, “свобода – це можливість більшої

свободи”, та ін. О. Розеншток-Хюссі справедливо стверджував, що діалог двох людських істот можливий лише тоді, коли вони намагаються викликати одна одну, демонструючи свою потребу в голосі іншого, бо це є єдиний спосіб активізувати те, що самовладне в своїх діях та проявах.

Література:

1. Бердяев Н. А. Философия свободного духа. – М., 1994.
2. Бердяев Н. А. Царство Духа и царство Кесаря. – М., 1995.
3. Бриллиантов А. И. Влияние восточного богословия на западное в произведениях Иоанна Скота Эригены. – М., 1998.
4. Гроф Ст. Надличностное видение: Целительные возможности необычных состояний сознания. – М., 2002.

Рецензент: кандидат філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії НА СБ України **А. М. Щуровський**